

Данилюк, Ніна. «Найдавніші слова-фауносимволи в міфопоетичній картині світу української народної пісні». *Лінгвостилістичні студії*, вип. 14, 2021, с. 34–45.
Danylyuk, Nina. "The Oldest Fauna Symbol-Words in the Mythopoetic Map of the Ukrainian Folk Song World". *Linguostylistic Studies*, iss. 14, 2021, pp. 34–45.

УДК 811.161.2'373:398.8(=161.2):591.9

<https://doi.org/10.29038/2413-0923-2021-14-34-45>

НАЙДАВНІШІ СЛОВА-ФАУНОСИМВОЛИ В МІФОПОЕТИЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПІСНІ

Ніна Данилюк

Волинський національний університет імені Лесі Українки,
Луцьк, Україна

У статті розглянуто найдавніші слова-символи на позначення тварин: *тур, олень, лось, вепр, ведмідь, віл, кінь, змії, павук*, пов'язані з космогонічними уявленнями наших предків, що є складниками міфопоетичної картини світу, відображеної в народнопісенних текстах. Уточнено поняття «народнопоетичне слово-символ» як мовний образ, що має звукове оформлення і виявляє постійний асоціативний зв'язок з предметом дійсності та поняттям, зафіксованим у свідомості носіїв фольклору. Символічне значення розглянуто як похідне значення слова, що виникає внаслідок стійких асоціативних зв'язків.

Ключові слова: слово-символ, фауносимвол, символічне значення, народнопісенний текст.

THE OLDEST FAUNA SYMBOL-WORDS IN THE MYTHOPOETIC MAP OF THE UKRAINIAN FOLK SONG WORLD

Nina Danylyuk

Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine

The article is devoted to the analysis of the oldest word-symbols, used to name animals: *тур (bison), олень (єлень)(deer), лось (elk), вепр (wild pig), ведмідь (bear), віл (bull/bufallo), кінь (horse), змії (snake), павук (spider)*, and connected with the cosmogonic perceptions and beliefs of our ancestors. They are constituent parts of the mytho-poetic map of the world, reflected in the texts of folk songs. It has been specified that the notion "a folk poetic word-symbol" is a language symbol that has its individual sound form and reveals a constant associative connection with an object of the reality and a notion that is fixed in the mentality of the folklore bearers. A symbolic meaning has been considered as a derivational meaning of a word that appears as a result of strong associative connections.

In the focus of the analysis is the fact that the names of wild animals – *тур 'bison', олень (єлень) 'deer', лось 'elk', вепр 'wild pig', ведмідь 'bear'* – combine such symbolic meanings as 'strong physical strength', 'endurance' and 'space power', that is why they are often endowed with supernatural extraordinary abilities. Thus, *бик/віл (bull)* and *корова (cow)*, creators of the universe, are associated with the creation of the world. In the seasonal-ritual poetry the name *коза* (a female goat) conveys such symbolic meanings as 'resurrection

of an ancestor', and 'wealth/wellbeing'. Cosmogonic beliefs of our ancestors contributed to the linguistic descriptions of a *диво-кінь* (miracle horse), adding some extraordinary characteristics. A key lexeme *кінь* (horse) contains such semantic features as 'space power', 'python' – a medium between the world of the living and the dead, and 'a transmitter of records'. Such fauna-symbols as *ящур* (lizard), *змій* (snake), and *павук* (spider) are associated with the lower layer of the world structure. Mythologemes *ящур* and *змій*(*змія*) reflect chthonic creatures, and actualize such symbolic meanings as 'a master of the underground and underwater kingdoms', 'magic healing power', but their semantics in modern texts of folk songs is often ambiguous. The name *павук* (spider) has also become a myth-symbol in the folklore with the meanings 'a weaver, a founder of the world'.

Key words: word-symbol, fauna-symbol, symbolic meaning, folk song text.

Вступ. У сучасній філологічній науці великий інтерес викликає картина світу як відображення національного світобачення та засоби її репрезентації у традиційних фольклорних текстах. Із народнопоетичною картиною світу пов'язують засоби образності, серед яких вагоме місце займають слова-символи. Хоч символіку українського фольклору досліджувало багато вчених (М. Костомаров, Г. Булашев, І. Франко, В. Гнатюк, О. Потебня, І. Огієнко, Ф. Колесса й ін.), традиції яких продовжили сучасні науковці (А. Гура, М. Дмитренко, О. Потапенко, Г. Лозко, Н. Пастух та ін.), однак вони тлумачили ці одиниці широко як образи, що передають певні народні ідеї. Праць мовознавців, у яких би розглядали фольклорні символи в системі образно-метафоричних засобів, порівняно небагато (В. Кононенко, С. Єрмоленко, В. Жайворонок, З. Василько, О. Сімович та ін.). Тому потребують уточнення лінгвостилістичні параметри слова-символу та розгляд найдавніших слів-фауносимволів у складі фольклорної мовної картини світу, що й зумовлює *актуальність* статті.

Мета роботи – виокремити найдавніші слова-символи на позначення тварин у міфопоетичній картині світу української народної пісні та проаналізувати їх мовностилістичні риси в образних контекстах. Завдання – звернути увагу на специфіку міфопоетичної картини світу; виділити у фольклорних текстах слова-символи, що позначають тварин, зумовлені міфологічною свідомістю; розглянути слова-символи з погляду символічного значення як категорію лінгвостилістики; окреслити найдавніші фауносимволи в народнопоетичних контекстах.

Матеріалом аналізу стали найменування тварин із символічним змістом, виокремлені в текстах українських народних пісень (подекуди залучено одиниці інших жанрів). У роботі використано такі **методи дослідження**: *описовий метод*, який уможливив здійснити систематизацію слів-символів у парадигматичному та синтагматичному аспектах; *метод компонентного аналізу* семантичної структури слова, що дав змогу виокремити елементи денотативно-сигніфікативного й конотативного значень; *метод контекстного аналізу*, зорієнтований на виявлення змістово-естетичних функцій мовних одиниць у народнопісенному тексті.

Результати дослідження та дискусія. Як відомо, *мовна картина світу* – це «членування предметного і поняттєвого світу засобами мови – словниковими, граматичними одиницями» (Єрмоленко, Бирик, і Тодор 93). О. Федик зауважувала, що аналізуючи мовні елементи (фонетичні, лексичні, морфологічні, синтаксичні), з'ясовуємо, «яким чином мова, формуючи свою систему, створює ідеальну дійсність (паралельний духовний світ), що не є копією реального світу, а його духовним відповідником, його національно-психологічною моделлю, універсальною для нації і неповторною у своїй структурі» (13). Вважаємо, що в складі національно-мовної картини світу українців варто виокремлювати фольклорну (народнопоетичну) мовну картину світу, що відображає специфіку етнічної ментальності й, разом з тим, має властиві лише їй риси, зумовлені характером художнього відбиття довкілля, традиційною народною культурою. Оскільки в усній творчості акумульовано культурну інформацію, що належить до різних епох, то суттєва риса народнопоетичної мовної картини світу – «хронологічна стратифікованість, тобто наявність у ній шарів різної часової (відповідно історико-культурної) віднесеності, а також закодований характер певних її складників, у тому числі й тих обрядів та звичаїв, символічний зміст яких став уже непрозорим навіть для виконавців» (Єрмоленко 76). Зокрема, в усній поезії відбито найдавніші язичницькі міфічні уявлення про світобудову та віру в обожнювані сили природи, до яких пізніше долучилися християнські постулати, осмислені в дусі народної традиції. Тому цю картину світу називають *міфопоетичною*, а «сукупність таких текстів, в яких подано в художньо-образній формі пояснення різних явищ природи і людського буття і які творять уявну «міфічну модель світу» (*Українська фольклористика* 253), відносять до сфери вивчення *міфології*. Міфопоетичну картину світу фольклору слов'ян досліджували В. Іванов, В. Топоров, А. Мелетинський, М. Толстой, С. Толстая, Є. Бартмінський, Д. Айдачич та інші вчені. На матеріалі української народної словесності її розглядали В. Давидюк, В. Буряк, І. Гунчик, С. Єрмоленко, Н. Хобзей та ін.

Основна ознака міфопоетичної моделі світу – особлива пов'язаність макрокосмосу й мікрокосмосу, природи й людини. Як зазначав В. Топоров, у давніх традиціях ця модель визначає такі основні параметри Всесвіту: а) *просторово-часові* (зв'язок простору й часу); б) *етичні* (визначення сфер доброго й поганого); в) *кількісні* (числові константи); г) *семантичні* (серії зіставлень і протиставлень); г) *персонажні* (162). У символіці та етнокультурному змісті одиниць усної поезії відбито елементи *антропонізму*, *фетишизму*, *тотемізму*, а також залишки міфологічних культів *вогню*, *землі*, *води*, *повітря*. Тому важливого значення набуває аналіз міфолексем, розкриття їх експліцитного та імпліцитного значення, з'ясування шляхів міфологізації, традиції яких були закладені в працях О. Потебні. Зокрема вчений, розглядаючи міфологеми *вогень*, *світло*, *вода*, *вітер*, *дерево* та інші, підкреслював необхідність звернення до лексичного матеріалу, до

фольклорних текстів: «Якби ми не знали, що божества вогню та світла займали важливе місце в язичницьких віруваннях слов'ян, то могли б переконатися в цьому за великою кількістю слів, які мають у своїй основі уявлення про вогонь і світло» (Потебня, *О некоторых* 7). Вивчаючи знаково-символічну природу міфологічних найменувань, науковець з'ясував, що вони постали в результаті творчого вияву архаїчної свідомості носіїв усної словесності.

Формування пантеону слов'янського язичництва, на думку І. Огієнка, відбувалося поступово: цей процес «починався від єдиного бога Неба й Світла і йшов до окремих богів природи» (83). Він слушно зауважував, що оживлення світил, дерев, рослин, квітів, звірів тощо для первісної людини не було простою метафорою, як це сприймається тепер, «це була для неї релігійна правда» (Огієнко 14).

Міфолексику, взяту з архаїчної картини світу, в сучасній українській мові та в українській художній літературі нинішні мовознавці (В. Кононенко, Н. Бойко, А. Кайдаш, А. Василенко й ін.) об'єднують у певні лексико-семантичні поля або лексико-семантичні групи. Зокрема В. Кононенко у монографії «Символи української мови» аналізував символічні найменування як компоненти лексико-семантичних груп «Архетипні слова-символи», «Словесні символи-міфологеми»; «Біблійні слова-символи», «Космогонічні слова-символи», «Рослинні слова-символи», «Орнітологічні слова-символи», «Символізація анімалістичних назв» та ін. (48–202). Зауважуючи, що «чітка структурація міфологічних номінацій на основі парадигматичних відношень у семантичній системі української міфологічної лексики сприяє виділенню лексико-семантичних полів» (Бойко, і Кайдаш 40), автори монографії «Міфологеми в українському романтичному просторі» пропонують виокремлювати такі поля: 1) «Пантеїстичні міфономінації», 2) «Пандеомінологічні номінації», 3) «Фауністичні міфономінації», 4) «Флористичні міфономінації», 5) «Астральні міфологеми»; 6) «Архетипні міфологеми», 7) «Міфотопоніми» (Бойко, і Кайдаш 40–62). Варто зазначити, що у всіх цих різновидах групування наявні міфологеми (або слова-символи) на позначення тварин, однак описані вони в межах виділених структур української мови загалом або художнього дискурсу зокрема. Хоч більшу частину названих міфоодиниць зафіксовано у фольклорі, який є першоосною їх виникнення, однак цим засобам в усній словесності приділено незначну увагу нинішніх мовознавців. Зокрема, З. Василько в монографії «Символіка фольклорного образу» комплексно дослідила лексико-тематичну групу фауноназв на матеріалі українських казок. У монографії «Поетичне слово в українській народній пісні» такі слова-образи ми розглянули в рамках двох лексико-семантичних полів – «Народні вірування» і «Тварини та птахи» (Данилюк 281–92; 427–43). У цій статті докладніше проаналізуємо найдавніші найменування тварин із символічним значенням як складники міфопоетичної картини світу на основі народнопісенних текстів.

Звернемо увагу на неоднакове розуміння науковцями слів-символів з погляду мовного змісту. Зокрема, В. Кононенко розглядав символ як своєрідний знак, що має зовнішній вираз (звуковий, графічний, кінетичний) і виявляє зв'язок з предметом, річчю (денотатом) та поняттям (сигніфікатом), вказуючи на множинність символічних значень (4). В енциклопедії «Українська мова» вміщено таке визначення символу: «багатозначний предметний образ, який об'єднує між собою різні плани худож.[нього] відтворення дійсності на основі їх суттєвої спільності, спорідненості; один з поетичних тропів. С.[имвол] набуває у текстах крім своїх основних (словникових, предметних) значень нові (переносні або умовні). Як алегорія та метафора утворює свої переносні значення на основі спорідненості, подібності між певними явищами дійсності» (*Українська мова* 394). Отож в енциклопедії значення символу потрактовано як переносне або умовне. У словнику лінгвістичних термінів за редакцією С. Єрмоленко символічним названо «узагальнений тип номінативного і похідного значень, який співвідноситься з художнім образом у певній ідіосфері та опікується всією художньо-естетичною системою» (Єрмоленко, Бибики, і Тодор 47). Сказано, що воно виникає на основі предметно-логічного значення, яке в образній системі мови перетворюється в символічне. О. Сімович, розкриваючи мовний механізм породження символу, зауважувала: «Слово-символ є завжди „символом чогось“, воно не стільки „позначає“, скільки „вказує, натякає“ на якийсь інший предмет свого позначення як на щось стороннє, тільки через складний комплекс асоціацій пов'язане з первинним поняттям» (3). З. Василько на прикладі фаунолексем виділила тріаду «слово (побутова назва) – образ (метафорична назва) – символ (етнокультурна назва)», винісши символічне значення на етнокультурний рівень (56–72). Підтримуємо думку про те, що символічне значення пов'язане з метафоричним, однак, маючи усталені асоціативні паралелі з відповідним поняттям, воно закріплюється у свідомості носіїв мови як етнокультурно зумовлений зміст. Російська дослідниця С. Нікітіна, розмежовуючи метафору і символ у фольклорі, вважала, що «символ передусім явище культури, яке може мати або не мати вербального вираження. Метафори ж – явище мови» (79). У нашому розумінні народнопоетичне *слово-символ* – це мовний образ, який має зовнішнє звукове вираження і виявляє постійний асоціативний зв'язок з предметом (референтом, денотатом) та поняттям (сигніфікатом), підтримуваний фольклорною традицією. Його семантику визначає похідне асоціативне значення, яке варто було б позначати терміном «символічне (або асоціативне) значення», зважаючи на інший, ніж метафоризація, спосіб утворення (не перенесення назви, а стійкий асоціативний зв'язок). Через призму такого підходу розглядаємо слова-фауносимволи в нашій статті.

Зазначимо, що ми розмежовуємо *найдавніші символи-фаунономени*, які виникли в межах міфопоетичної картини світу й пов'язані зі

світотворенням, а також фауносимволи пізнішого часу – стійкі асоціативи з лінгвокультурним значенням. Як зауважувала Н. Пастух, в усній словесності прийнято виділяти такі основні тваринні символаобрази: птахи, звірі, гади (з підгрупами земноводних і комах), риби. «Поділ зумовлений народним структуруванням світу (див. Світове дерево), за яким верх – це стихія птахів, середина – звірів, зрідка – бджіл, низ – простір змії, жаб, комах-паразитів, риб, хутрових звірів та хтонічних (пов'язаних із землею, підземеллям і відповідно смертю, потойбіччям) чудовиськ» (Українська фольклористика 348). У текстах народних пісень представлена лише частина фауносимволів, що стосуються насамперед верху (птахи) і середини (звірі) Світового дерева, мало найменувань нижнього рівня.

В обрядовій поезії, в якій виявлено космогонічні мотиви, фіксуємо лексеми, що відображають елементи давніх культів тварин, на які звернемо особливу увагу: *тур, олень (єлень), лось, вепр, ведмідь, віл, кінь, змії* та ін. Найменування диких тварин, які стали рідкісними зараз, – *тур, олень, лось, вепр, ведмідь* поєднують символічні значення 'велика фізична міць', 'витривалість' та 'космічна сила', тому нерідко зображені з надприродними здібностями, асоціюються з «чужим» небезпечним простором. У календарно-обрядових піснях зафіксовано епітетні сполуки *чорний тур, дикий вепр, грубий звір, лютий звер* у контекстах про давнє полювання: *Та як надибав чорного тура, Чорного тура, грубого звіра, І сніпок стрілочок не долітає, І тугий лучок не достріляє, Ясна шабелька не дорубає* (Золотослов 92). На думку М. Москаленка, «у величальній пісні, очевидно, відбувається накладання-суміщення поетичного зображення цілком реального, звичайного для Давньої Русі полювання на тура з більш раннім міфологічним мотивом» (29). Могутні тварини у фольклорі персоніфіковані, тому наділені здатністю говорити людською мовою: *Гордий молодець з страху вміває, А чорний турець до нього промовляє: – Гордий молодче, не бійся мене!* (Золотослов 92). Нерідко найменування *тури* та *олені* формують синонімічні пари (*тури-олені; тури, елені*), що вказує на розмитість їх семантики, напр.: *Не угинайся, буковий мосте, Через тебе їдуть тури і елені, На тих еленях високий терем, – А в тім теремі – красна панна* (Українські 143). Про давність цього тексту колядки свідчать одиниці в певному фонетичному оформленні: *єлень, терем, красна панна*, а також номінації *тури* та *елені*, що, на думку записувача З. Доленги-Ходаковського, спричинені мотивом створення світу. В інших величальних піснях натрапляємо на форми середнього роду *чудное (дивное) звіря, сиве оленя* в контекстах про незвичний зовнішній вигляд тварини, яка має дев'ять або навіть сімдесят рогів: *Чудное звіря, сиве оленя. В того оленя сімдесят рогів* (Золотослов 90); *Ой висмотріла дивнеє звіря, Дивнеє звіря тура-оленя, На голівці му дев'ять роженків* (Золотослов 91). Зауважимо, що символічний зміст найменування *тур* може змінюватися: в давній обрядовій поезії – це символ сили, у «Слові о полку Ігоревім» *тур* – символ могутності та хоробрості князя Всеволода. У весільних піснях

слово-поняття *тур* – символ нареченого, а *туриця* – нареченої: *Ведуть тура в хату, – тура, чи турицю, чи хорошу молодицю (Весільні 356)*.

У зимовій обрядовій поезії українського та білоруського Полісся трапляється слово *вепр*, теж пов'язане з мисливством: *Да поїдемо в чистое поле, В чистое поле на поліване, Да заб'ємо дикого вепра, Дикого вепра – лютого звіра* (Коробка 19). Про певну умовність назв диких звірів свідчить використання квазісинонімів *лось*, *ведмідь*, *вепр* у поліській щедрівці: *Заполюємо лося, ведмедя, Святий вечор, лося, ведмедя. Й лося, ведмедя, дикого вепра* (Волинські 97).

Варто сказати, що в міфопоетичній свідомості українців та інших народів сформувалася паралель *ведмідь* – *людина* – *Бог*. «Ведмідь у казках і легендах є духом-оборонцем, духом-цілителем, утіленням душі померлого родича» (Завадська, Музиченко, Таланчук, і Шалак 267). Однак у досліджених текстах народних пісень така семантика чітко не проступає. Зі світотворенням асоціювалися також *бик* (*віл*) та *корова*: «Бик – символ Місяця, бога землі, а корова – богині неба, разом вони – прабатьки всесвіту» (Килимник 267). Відгомін символічного значення 'творці всесвіту' в календарно-обрядових піснях виявляємо в описах оранки із використанням метафори *в золоті горіли*, епітетної сполуки *золоті плуги*, що входить до складу метонімії, та присутності найменування *Господь*, напр.: *На оній горі, оній високій, Звеніли, звеніли, Чотири воли в золоті горіли, Там же ми оре золотий плужок, Там же ми оре сам милий Господь* (Сосенко 263). К. Сосенко так пояснював контекст: «Є в цих образах і люнарна символіка: чотири воли, що горіли в золоті, – це символи чотирьох місячних фаз, – роги волів або турів – це частий символ люнарний в колядках і щедрівках. Так само золотий плужок – це символ місяця-молодика. І сам милий Господь – хоч є тут пракультурним ідеалом, а попри те... подуманий в подобі прадіда» (263). За припущеннями дослідників (І. Огієнко й ін.), назва язичницького бога *Велес* походить він номінації *віл* (старослов'янська форма *волъ*). Напевне, під впливом давніх культів звірів сузір'я також дістали народні назви: *Лосиха*, *Олениця*, *Велика* та *Мала Ведмедиця* й ін.

Найменування *коза* в календарно-обрядовій поезії виявляє символічні значення 'воскресіння предка', 'заможність і добробут': *Де коза стопою, там жито копою, Де коза рогом, там жито стогом, Де коза ходить, Там жито родить* (Закувала 319). Це розуміння відображено в новорічному звичаї «водити козу». Як зауважують фольклористи, «Водячи Козу на Новий рік (у деяких місцевостях – на Різдво) від господи до господи, люди мали на меті заворожити врожай на майбутній рік, а також, закликавши силу предків-небіжчиків, оживити (разом із народженням нового року) творчу енергію всього роду» (Завадська, Музиченко, Таланчук, і Шалак 249–250). Таке «завдання», напевне, виконувала також імітаційна «оранка звірами» у час, коли водили Маланку, відображена в такому контексті: *Ой не знала бідна вдова, як на світі жить, Да й наняла*

ведмедика за плугом ходить, А вовчика сіренького волів погонить, А зайчика куценького передні водить, А лисицю Парасицю обідать носить (Закувала 319). Наявність фауноназв *ведмедик, вовчик, воли, зайчик, лисиця* засвідчує розуміння носіїв фольклору єдності людини і природи, можливості залучення її сили для зміцнення добробуту селянської родини. Усі вони набувають символічних значень ‘багатство’, ‘родючість’ і ‘достаток’.

Міфопоетичними уявленнями наших предків зумовлені також мовні описи *диво-коня* із надзвичайними якостями, що реалізує сему ‘космічна сила’. Цей фауносимвол виявляємо в календарно-обрядових текстах, які місять міфолексеми на позначення першооснов світу: *огоняйко* (вогонь), *біл камінь, поле* (земля), *звіздойки* (небо, світила), *звірейки* (тварини): *Ой не так ми жаль ворон-стадейка, Ох но мені жаль того одного, Того єдного коня вороного, Що храпойками звірейки страшив, Що очейками звіздойки читав, Що ушейками гірлойки слухав, Що копитцями біл камінь лупав, Що огоняйком слідки замітав, Що гривойкою все поле вкривав* (Золотослов 90). Про винятковість коня свідчать атрибути частин його тіла з використанням художніх епітетів *звіздові, золоті, срібна, шовковий*, як-от: *А в того коня звіздові очи, А в того коня золоті ушки, А в того коня срібна грива, А в того коня шовковий хвостик* (Костомаров 331). Трава, на якій зазвичай пасеться такий *диво-кінь*, – не зелена, а *жемчужна*, скроплена золотою росою: *[Чорная гора]... зродила жемчужну траву, Жемчужну траву, золоту росу. Надїхав нею гордий молодець... Та пустив коня в жемчужну траву* (Золотослов 91). Дослідники зауважують, що *кінь* «утілював зв'язки зі світом надприродного, „тим світом”, був атрибутом міфологічних (епічних) персонажів, пов'язаний одночасно з культом родючості, смертю та поховальним культом» (Петрухин 590). Елементи цих вірувань збережено в семантиці ключового слова, яке містить семи ‘віщун’, ‘посередник між світом живих і мертвих’, ‘передавач відомостей’ у козацьких, історичних текстах, піснях про кохання, напр.: *Ти знай, коню, що казати, Ой не кажи, що вбит лежу, Але кажи – в війську служу* (Закувала 319).

У народнопісенних текстах представлено кілька фауносимволів, що асоціюються з нижнім ярусом світобудови: *ящур, змії, павук*. Космогонічні уявлення відбиті у змісті міфологем *ящур* та *змії (змія)*, якими позначають хтонічних істот. Вони реалізують символічні значення ‘володар підземного та підводного царства’, ‘магічна лікувальна сила’, однак їх зміст у сучасних текстах народних пісень часто затемнений. Дослідники міфології слов'ян (С. Килимник, А. Богданович, Б. Рибаків та ін.) вважають, що всі три найменування *Ящур, Змії* і *Дракон* позначають володаря підземного та підводного царства. С. Килимник описав стародавній звичай ритуального походу людей до боліт і драговин, щоб задобрити звіра, який він уважав відгомонам жертвоприношення (Огієнко 405). Трансформацію вірування в підземно-підводну істоту спостерігаємо в хороводній грі, в якій

зафіксовано назву *ящур*: *Ой не сиди, Ящуре В гороховім листі. Май собі дівку, Як перепілку. Котрую маєш, Собі забираєш* (Закувала 64). А. Богданович зауважував, що тут «прихований якийсь пережиток давнього звичаю або обряду, який уже утратив для дорослих своє значення і зміст. Можна здогадуватися, що це був звичай любовного характеру» (95). Показово, в описі цієї гри, під час якої дівчата стають у коло, а «Ящур» вибирає собі дівчину, за уснопоетичною традицією, послуговуються пестливо-зменшеними утвореннями: *Ящурочко, голубочко, Оддай тую худібочку, Що я пряла, заробляла, За Ящуром прогуляла* (Закувала 64).

Як зазначають фольклористи, коло символічних значень найменування *змій* у світовій міфології та в усній словесності дуже широке: «Це і творець світу, й уособлення стихій, і дух місцевості, й захисник, і сексуальний символ, і втілення нечистої сили, і володар вод та підземного вогню, і постійний казковий супротивник лицаря» (Завадська, Музиченко, Таланчук, і Шалак 144). Лексему *змій*, частотну в казках (*Чудо-Юдо, Змій-Горинич*), поодинокі зафіксовано у псалмах і замовляннях. Зокрема, в тексті, записаному С. Грицею від кобзаря Г. Ткаченка, наявна згрубіла форма середнього роду *змійце*, семантика якої посилена атрибутом *лютеє*: *Ось летить і сам цмочище, В нього з рота огні пашуть, Оте лютеє змійце. В нього з очей іскри скачуть* (цит. за: (Грица 47)). Синонімічний заміник *цмочище* походить від назви *цмок*. На думку С. Плачинди, *цмок (змок)* – «бог хатнього добробуту, родинного вогнища у давніх українців... Зображувався у вигляді змії, що символізувала блискавку» (51). Зазначимо, що *змій* у цьому тексті не лише прототип давнього *Ящура*, пов'язаний із вогнем (*огні, іскри*), а й алегоричний символ поганської віри, про що свідчить початок псалму: *Були люди невірнії. Вони в Бога не вірили, А вірили в цмочище, У те й, й теє змійце* (Закувала 47). Слово-поняття *змія* (варіант – *гадюка*, жіночого роду) в замовляннях позначає істоту із протилежними символічними значеннями 'магічна лікувальна сила' або 'засіб шкоди', яка може завдати зло людині чи зцілювати її: *Змій і гадюки... Я вас заклинаю, я вас ізмовляю, Тут вам не блудити, Рабу Божому (ім'я) не вредити* (цит. за: (Завадська, Музиченко, Таланчук, і Шалак 149)). В описі місця перебування *змій-скарпеї*, наділеної особливою силою, наявні одиниці *море-окіян, біл-горюч камінь*, що позначають елементи світотворення: *На морі-окіяні лежить біл-горюч камінь, На тому камені змій-скарпея песні пее* (Закувала 149). У зимових обрядових творах епітетна сполука *люта змій* називає персоніфікований об'єкт полювання молодця, який має здатність говорити: *А в тім човні білий молод; Струже стрілоньки з малиноньки, Хоче постріляти люту змій. Він до неї постріляє, А вона до нього промовляє: Не стріляй мене, не губи мене, Скажу тобі три радості* (Сосенко 149).

Найменування *павук* також виявляє символічний зміст у фольклорі: «Ця комаха стала прообразом світлої міфологічної істоти – ткача й

засновника світу» (Завадська, Музиченко, Таланчук, і Шалак 274). У календарно-обрядовій поезії виявляємо лексему *павук* поряд із одиницями *павутина*, *снувати*, що реалізують символічне значення 'ткач, засновник світу', напр.: *Ой як то було з початку світа, Ой як не було святої землі, Ой но на морі павутиноньки, Ой там братоньки раду радять. – Якби нам, брате, в глибокі води, Тогди ми, брате, світ обснуємо, Світ обснуємо і наситимо, Світ наситимо і наповнимо* (цит. за: (Завадська, Музиченко, Таланчук, і Шалак 274)). Сталий вислів *світ (за)снувати* закріпився в мові як фразеологізм. За давніми уявленнями, світ засновано на Різдво, що відображено в традиції прикрашати хату оздобами із соломи – «павуками». О. Потебня пов'язував із первісним снуванням світу процеси прядіння і ткання, пошановувані багатьма народами (Потебня, *О некоторых* 6).

Висновки та перспективи досліджень. Отже, в міфопоетичній картині світу, відображеній в народнопісенних текстах, наявні найдавніші слова-символи на позначення тварин – *тур*, *олень (єлень)*, *лось*, *вепр*, *ведмідь*, *віл*, *кінь*, *змій*, *павук* та ін., пов'язані з космогонічними уявленнями наших предків, зі світотворенням. Народнопоетичне слово-символ розуміємо як мовний образ, що має звукове оформлення і виявляє постійний асоціативний зв'язок з предметом дійсності та поняттям, зафіксованим у свідомості носіїв фольклору. Символічне значення розглядаємо як похідне значення слова, що виникає внаслідок стійких асоціативних зв'язків. Перспективи роботи вбачаємо в докладному аналізі фауносимволів на матеріалі різних жанрів усної народної творчості.

Список використаних джерел

- Коробка, Николай. *Колядки и щедровки, записанные в Волынском Полесьи*. Санкт-Петербург, 1902.
- Весільні пісні*, упор. М. М. Шубравська. Київ: Дніпро, 1988.
- Волинські щедрівки*, упор. В. Давидюк. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2008.
- Золотослов. Поетичний космос Давньої Русі*, упор. М. Москаленко. Київ: Дніпро, 1988.
- Закувала зозуленька: антологія української народної творчості. Пісні, прислів'я, загадки, скоромовки*, упор. Н. С. Шумада. Київ: Дніпро, 1987.
- Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського (з Галичини, Волині, Поділля, Придніпрянщини і Полісся)*, упор. О. І. Дей. Київ: Наукова думка, 1974.
- Сосенко, Ксенофонт. *Різдво-Коляда і Щедрий Вечір: Культурологічна оповідь*. Київ: Український письменник, 1994.
- Костомаров, Микола. *Слов'янська міфологія: вибрані праці з фольклористики та літературознавства*. Київ: Либідь, 1994.

Sources

- Korobka, Nikolaj. *Koljadki i shhedrovki, zapisannye v Volynskom Poles'i*. Sankt-Peterburg, 1902.
- Vesilni pisni*, edited by M. M. Shubravska. Kyiv: Dnipro, 1988.
- Volynski shchedrivky*, edited by V. Davydiuk. Lutsk: VAT "Volynska oblasna drukarnia", 2008.
- Zolotoslov. Poetychnyi kosmos Davnoi Rusi*, edited by M. Moskalenko. Kyiv: Dnipro, 1988.
- Zakuvala zozulenka: antolohiia ukrainskoi narodnoi tvorchosti. Pisni, pryslivia, zahadky, skoromovky*, edited by N. S. Shumada. Kyiv: Dnipro, 1987.

- Ukrainski narodni pisni v zapysakh Zoriana Dolenhy-Khodakovskoho (z Halychyny, Volyni, Podillia, Prydniprianshchyny i Polissia)*, edited by O. I. Dei. Kyiv: Naukova dumka, 1974.
- Sosenko, Ksenofont. *Rizdvo-Koliada i Shchedryi Vechir: Kulturolohichna opovid.* Kyiv: Ukrainskyi pysmennyk, 1994.
- Kostomarov, Mykola. *Slovianska mifolohiia: vybrani pratsi z folklorystyky ta literaturoznavstva.* Kyiv: Lybid, 1994.

Список використаної літератури

- Богданович, Адам. *Пережитки древнего мирозерцания у белорусов: Этнографический очерк.* Гродно, 1895.
- Бойко, Надія, і Кайдаш, Алла. *Міфологеми в українському романтичному просторі.* Ніжин, 2010.
- Василько, Зоряна. *Символіка фольклорного образу.* Львів, 2004.
- Грица, Софія. «Псалми в репертуарі кобзаря Гната Ткаченка». *Народна творчість та етнографія*, № 4, 1993, с. 42–7.
- Данилюк, Ніна. *Поетичне слово в українській народній пісні.* Луцьк, 2010.
- Єрмоленко, Світлана. «Лінгвістичні аспекти взаємодії церковного та народного календарів і міфологічна концепція О. О. Потебні». *Мовознавство*, № 1, 1995, с. 45–54.
- Єрмоленко, Світлана, Бирик, Світла, і Тодор, Олена. *Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів*, за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ: Либідь, 2001.
- Завадська, Вікторія, Музиченко, Ярослава, Таланчук, Олена, і Шалак, Оксана. *100 найвідоміших образів української міфології*, за ред. О. Таланчук. Київ: Орфей, 2002.
- Килимник, Степан. *Український рік у народних звичаях в історичному освітленні.* Кн. II. Т. 4 (Літній цикл). Київ, 1994.
- Кононенко В. І. *Символи української мови.* Івано-Франківськ: Плай, 1996.
- Москаленко, Михайло. «Фольклорний алфавіт давньоруського космосу». *Золотослов. Поетичний космос Давньої Русі*, упор. М. Москаленка. Київ: Дніпро, 1988, с. 6–46.
- Никитина, Серафима. *Устная народная культура и языковое сознание.* Москва: Наука, 1993.
- Огієнко, Іван. (Митрополит Іларіон). *Дохристиянські вірування українського народу.* Київ: Обереги, 1992.
- Плачинда, Сергій. *Словник давньоукраїнської міфології.* Київ: Український письменник, 1993.
- Петрухин, Владимир. «Конь» Славянские древности: этнолингвистический словарь, ред. Н. И. Толстой. В 5 т. Т. 2. Москва, 1999, с. 590–4.
- Потебня, Александр. *О мифическом значении некоторых обрядов и поверий.* Москва, 1865.
- Потебня, Александр. *О некоторых символах в славянской народной поэзии.* 2-е изд. Харьков, 1914.
- Сімович, Оксана. *Поетична символіка української народної творчості: лінгвістичний аспект.* Львів, 1999.
- Словник символів*, за ред. О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. Київ, 1997.
- Топоров, Владимир. «Модель мира». *Мифы народов мира.* В 2 т. Т. 2. Москва: Советская энциклопедия, 1988, с. 161–3.
- Українська мова: енциклопедія*, за ред. ред. В. М. Русанівського, і О. О. Тараненка. 2-ге вид. Київ, 2004.
- Українська фольклористика. Словник-довідник*, за ред. М. Чернописького. Тернопіль: Підручники і посібники, 2008.
- Федик, Ольга. *Мова як духовний адекват світу (дійсності).* Львів: Місіонер, 2000.

References

- Bogdanovich, Adam. *Perezhitki drevnego mirosozercanija u belorusov: Jetnograficheskij ocherk*. Grodno, 1895.
- Boiko, Nadiia, and Kaidash, Alla. *Mifolohemy v ukrainskomu romantychnomu prostori*. Nizhyn, 2010.
- Vasylo, Zoriana. *Symvolika folklornoho obrazu*. Lviv, 2004.
- Hrytsa, Sofiia. "Psalmy v repertuari kobzaria Hnata Tkachenka". *Narodna tvorhist ta etnohrafii*, № 4, 1993, pp. 42–7.
- Danyliuk, Nina. *Poetychne slovo v ukrainskii narodnii pisni*. Lutsk, 2010.
- Yermolenko, Svitlana. "Linhvistychni aspekty vzaiemodii tserkovnoho ta narodnoho kalendariv i mifolohichna kontseptsiiia O. O. Potebni". *Movoznavstvo*, no. 1, 1995, pp. 45–54.
- Yermolenko, Svitlana, Bybyk, Svitla, and Todor, Olena. *Ukrainska mova. Korotkyi tлумachnyi slovnyk linhvistychnykh terminiv*, edited by S. Ya. Yermolenko. Kyiv: Lybid, 2001.
- Zavadka, Viktoriia, Muzychenko, Yaroslava, Talanchuk, Olena, and Shalak, Oksana. *100 naividomishykh obraziv ukrainskoi mifolohii*, edited by O. Talanchuk. Kyiv: Orfei, 2002.
- Kylymnyk, Stepan. *Ukrainskyi rik u narodnykh zvychaiakh v istorychnomu osvittenni*. Book I, Vol. 4 (Litnii tsykl). Kyiv, 1994.
- Kononenko V. I. *Symvoly ukrainskoi movy*. Ivano-Frankivsk: Plai, 1996.
- Moskalenko, Mykhailo. "Folklornyi alfavit davnoruskoho kosmosu". *Zolotoslov. Poetychnyi kosmos Davnoi Rusi*, edited by M. Moskalenka. Kyiv: Dnipro, 1988, pp. 6–46.
- Nikitina, Serafima. *Ustnaja narodnaja kul'tura i jazykovoie soznanie*. Moskva: Nauka, 1993.
- Ohienko, Ivan. (Mytropolyt Ilarion). *Dokhrystyianski viruvannia ukrainskoho narodu*. Kyiv: Oberehy, 1992.
- Plachynda, Serhii. *Slovnyk davnoukrainskoi mifolohii*. Kyiv: Ukrainskyi pysmennyk, 1993.
- Petruhin, Vladimir. "Kon'" *Slavjanskije drevnosti: jetnolingvisticheskij slovar'*, edited by N. I. Tolstoj. 5 vols. Vol. 2. Moskva, 1999, pp. 590–4.
- Potebnja, Aleksandr. *O mificheskom znachenii nekotoryh obrjadov i poverij*. Moskva, 1865.
- Potebnja, Aleksandr. *O nekotoryh simvolah v slavjanskoj narodnoj poezii*. 2nd ed. Har'kov, 1914.
- Simovych, Oksana. *Poetychna symvolika ukrainskoi narodnoi tvorhosti: linhvistychnyi aspekt*. Lviv, 1999.
- Slovnyk symvoliv*, edited by O. I. Potapenko, M. K. Dmytrenka. Kyiv, 1997.
- Toporov, Vladimir. "Model' mira". *Mify narodov mira*. 2 vols. Vol. 2. Moskva: Sovetskaja jenciklopedija, 1988, pp. 161–3.
- Ukrainska mova: entsyklopediia*, edited by V. M. Rusanivskyi, and O. O. Taranenko. 2nd ed. Kyiv, 2004.
- Ukrainska folklorystyka. Slovnyk-dovidnyk*, edited by M. Chornopyskoho. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky, 2008.
- Fedyk, Olha. *Mova yak dukhovnyi adekvat svitu (diisnosti)*. Lviv: Misioner, 2000.

Стаття надійшла до редколегії 14.02.2021